

**TÜRKİYE'DE İLK BEGLİK'LER VE KABİLEVİ SİYASİ
BİRLİKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI
(1071-1175)**

M. SAİD POLAT

Göçebelere hâkimiyetini esas alan tarihçiler, M. S. 1000-1500 arasında "göçebe imparatorluklar çağı" olarak nitelendirir¹. Gerçekten bu dönemde göçebeler o kadar geniş bir coğrafyaya yayıldı ki, meskûn dünyada neredeyse ayak basmadık yer bırakmadılar. Batı Asya² ve Batı Asya'nın en uç uzantısı olan yarımada da bundan yoğun olarak etkilendi. Burada yaşanan değişim öylesine dikkat çekiciydi ki, bir süre sonra yarımada Latinler tarafından *Turkia* (*Turcia*) olarak adlandırıldı³. Dolayısıyla bu coğrafyanın tarihinde, göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenler ve onların oluşturdukları siyasi birlikler gözardı edilemeyecek kadar önemli bir yere sahiptir.

Hâlbuki *alışlagelmiş* (*conventional*) tarih yazımında göçebelere yer yoktur, bu yüzden onlar tarih dışıdır. Yerleşik zihniyetin mensupları onlar-

¹ William McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago, 1963, 484-562; Jerry H. Bentley, "Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History", *American Historical Review*, 101 (1996), 766.

² Batı Asya: Bu çalışmada, Ural Dağları, Ural Nehri, Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezi'ne doğru çizilecek hatın batısı ve Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar olan hat ile Ege, Marmara, Karadeniz ve Kafkas Dağları arasındaki kalan bölge Batı Asya olarak tanımlanmıştır. Bu coğrafi tanımlamayı yaparken yardımlarını esirgemeyen coğrafyacı Prof. Ramazan Özey ve Dr. Cemalettin Şahin'e teşekkür ederim.

³ Yarımada Türklerin yaşadığı yerler için -bugünkü adına da ilham kaynağı olmuş *Turkia* (*Turcia*) tabirinin ilk kez 1143'te bir Haçlı kroniğinde kullanıldığına şahit oluyoruz (Odo of Deuil, *De profectioe Ludovici VII in orientem*, trans. Virginia Gingerick Berry, New York, 1948, 86). Bu isme daha sonraki Latin kaynaklarında da rastlanmaktadır (Friar William of Rubruck, "The Journal of Friar William of Rubruck 1253 to 1255", *Contemporaries of Marco Polo*, ed. Manuel Komroff, New York, 1928, 54; Simon de Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, pub. Jean Richard, Paris, 1965, 37. Ayrıca şu çalışmaya da bkz. Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983, 3-5). Buna binaen bu çalışmada yarımada adlandırırken, Türk göçleri öncesi için "Küçük Asya" adını, Türk göçleri sonrası için de, bazı tarihçilerin benimsediği fakat o dönemde Türklerin yaşadığı yerleri ifade etmeyen "Küçük Asya" ve "Anadolu" adları yerine (F. Taeschner, "Anadolu, Anatolia, Asia Minor", *The Encyclopaedia of Islam*, I, 461), ideolojik bir anlam yüklemeksizin "Türkiye" adı kullanılacak ve bununla da sınırları daha geniş olan bugünkü "Türkiye" değil, dar anlamıyla o dönemdeki "Türkmenlerin yaşadıkları yerler" kastedilecektir.

dan söz etmek zorunda kaldıklarında hoşnutsuzluklarını, kullandıkları küçümseyici ifadelerle her fırsatta dile getirirler. Bu tavır klâsik geleneğin takipçisi bazı Modern tarihçilerde de görülmektedir. Selefleri gibi onlar da "medenilik" ve "terakki"yi asıl, göçebeliği ise bir zamanlar yaşamış, pek de önemsenmeyecek, dolayısıyla fazla da üzerinde durulmaması gereken bir "evre" olarak görmektedir. Fakat *alışlagelen (convention)*'in hilâfına, döneminde cereyan eden bu oldukça önemli siyasî ve içtimaî değişimi fark eden İbn Haldun, göçbeleri ve göçebeliği nazariyesinin tam ortasına yerleştirmiştir⁴. Klâsik geleneğin bir mensubunun tefekküründe göçbelerin bu denli önemli bir yeri işgal etmesi, ancak onları yakından gözlemleme imkânı bulunduğu "göçebe imparatorluklar çağı"nda yaşamış olmasıyla açıklanabilir. Yerleşiklerin burun kıvrıdığı göçbeleri tarihin konusu yapan İbn Haldun'un, onlarla ilgili gözlem ve tespitleri Türkmen tarihi çalışmaları için de eşsiz bir bilgi hazinesidir.

Günümüzde ise tarih yazımındaki yeni açılımlarla birlikte, *kitabî gelenek* tarafından "iptidâî varlıklar" olarak tanımlanmış göçbeler, onların zaviyesinden yaklaşan ve yerleşik toplumlarla ilişkiye girdiklerinde büyük medeniyetler kurabildiklerini ortaya koyan oldukça önemli çalışmalar yapılmaktadır⁵. Türk tarihçiliğinin ise bu değişim rüzgarından etkilendiğini şimdilik söyleyemiyoruz. Bu yüzden Fuad Köprülü, göçbeleri Türk tarihinin ayrılmaz bir "parçası" olarak gören ilk ve tek Türk tarihçisi olarak kaldı⁶. Onun bu "dikkat çekme"sine rağmen her nedense, göçbeliğin en yoğun olarak yaşandığı Osmanlı-öncesi Türkiye tarihi ile ilgili yazılmış ve daha sonraki tarihçilere yön vermiş önemli eserlerin birçoğunda göçbelik üzerinde yeterince

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1988, I, 412 vd.

⁵ Bkz. Franz Oppenheimer, *The State*, New York, 1926. Oppenheimer'in bu eseri Türkçeye de tercüme edilmiştir: F. Oppenheimer, *Devlet*, çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, İstanbul, 1997; Richard Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnologischen Grundlagen*, Berlin, 1935, IV; Wolfram Eberhard, "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey Problems of Settlement", *Oriens*, VI/1 (1953), ss. 32-49; W. Eberhard, *Conquerors and Rulers, Social Forces in Medieval China*, Leiden, 1965.

⁶ O, çalışmalarında daha çok Osmanlı Devleti'nin oluşumunu hazırlayan siyasî, iktisadî ve toplumsal faktörler üzerinde durarak Osmanlı Devleti'nin oluşumunda etkin olan Türkmen kabilesi ve onun menşei üzerinde odaklanmış ve bu vesileyle de diğer Türkmen kabilelerini araştırma konusu etmiştir. Dolayısıyla 1175 öncesi göçebe Türkmen kabileleri ve siyasî birlikler üzerinde fazlaca durmamıştır bkz. M. Fuat Köprülü, "Osmanlıların Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, 28 (1943), ss. 219-313; F. Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, 31 (1944), 421-452; F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1991 [ilk baskı 1959].

durulmamış, göçebeler yerleşiklerin dünyası içinde kaybolup gitmiştir⁷. Türkmen tarihiyle müstakil olarak ilgilenen Faruk Sümer ise kaynak yönelimli çalışmasında klâsik *anlatı* (*narrative*)'nin dışına hiç çıkmamıştır⁸. Köp-rülü ve Sümer'den sonra, *tasvirî* (*descriptive*) çalışmalarıyla Küçük Asya'daki *göçebeleşme* (*nomadization*)'ye dikkat çeken Vryonis, seflelerinin geleneğine uyarak göçebelere "medenî yapıyı tahrip eden" unsur olarak göstermeye devam etmiş ve bunu yaparken de göçebe ve göçebeliğin ne olduğu üzerinde hiç durmamıştır⁹.

İhtisas tartışmaları bir kenara bırakılacak olursa, *alışlagelmiş* tarih yazımında Osmanlı-öncesi Türkiye tarihi denilince ilk önce "Selçuklu Devleti Tarihi" akla gelmektedir: 1071 yılı Türklerin yarımada girişi, 1075 Türkiye Selçuklu Devleti'nin "kuruluşu",¹⁰ Sultan Keykubâd ile başlayan "ikbal devri" ve onun ölümünden sonra gelen "duraklama" ve daha sonra "çöküş devri". Bilhassa, çok önemli olmasına karşın, bugüne kadar kaynakların yetersizliği mazeret gösterilerek, 1071-1175 tarihleri arası, özel birkaç çalışma dışında

⁷ Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993. Hatta *alışlagelmiş* tarih yazımını tenkit edip "alternatif tarih" yaptıklarını iddia eden eserler dahi bu konuyu bir bütün içinde ele alabilmiş değillerdir bkz. *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, haz. Ümit Hassan; Halil Berktaş; Ayla Ödekan, İstanbul, 1990, I. Diğerlerinden farklı olarak Claude Cahen, ilk devirler için farklı bir yaklaşım sergilemiş, ilk kez Türkiye'yi bir bütün olarak ele alarak *alışlagelen*'in dışına çıkmıştır. XII. yüzyılın sonlarına kadar gerçek bir *devlet*'ten sözedilip edilemeyeceği hususunda kuşku taşıdığı hissini veren Cahen, bu konuda fazla detaya girmekten kaçınmıştır. Onun eserinde de Türkmenlere özel bir bölüm açılmamış olsa da onlar hakkında "belgeler dahilinde" oldukça önemli bilgiler verilmiştir bkz. Claude Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, İstanbul-Paris, 1988. Bunların dışında, yerli ve yabancı tarihçiler tarafından yapılmış -doğrudan veya dolaylı olarak Türkmen göçlerinin hemen sonrasındaki Türkiye tarihiyle ilgili- başka çalışmaların da olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar yer geldikçe dipnotlarda zikredilecek, fakat kapsamlı *historiografik* analizleri bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için başka bir çalışmaya bırakılacaktır.

⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1992 [ilk baskı 1967]. Ayrıca bu çalışmasından önce kaleme almış olduğu bir makalesinde ise, ilk göçlerde Küçük Asya'ya gelen Türkmenlerin yanında çok sayıda yerleşik Türkün göç ettiğini ve aslında Türkmenlerin göçebe olmadıklarını ispat etmeye çalışırken, âdeta onları yerleşikliğin içine hapsedmiştir bkz F. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, 96 (1960), 567-94.

⁹ Sp. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971; Sp. Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, 29 (1975), ss. 41-71.

¹⁰ "Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş" tarihi olarak 1075'i kabul etmeyen tarihçiler de vardır, geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1979-1980), 20-8. Ayrıca bu konuda bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, 105; Cahen, *La Turquie*, 12-3.

henüz etraflı bir şekilde incelenmemiştir. Nitekim uzun ömürlü olmamakla birlikte, en az Selçuklular kadar önemli bir siyasî birlik olan Danişmendliler ile ilgili Türkçe müstakil bir çalışma hâlâ yapılabilmiş değildir. Söz konusu döneme ilişkin çalışmalarda, Türkmenlerin yarımada oluşturduğu siyasî birliklerin her biri, yeterince bilinemediği için toplumsal yapıdan tecrit edilerek ele alınmıştır¹¹. Amaçları sadece yüzey dalgalarını resmetmek olan müelliflerin kaleme aldığı eserleri tek dayanak kabul eden kaynak yönelimli bu çalışmalar, öncekiler gibi sadece yüzey dalgalarını resmetmekle yetinmişlerdir. Meseleler her defasında farklı açılardan yeniden ele alınmadığı, beşer bilgisindeki açılımlardan yeterince yararlanılmadığı sürece, hep bir öncekinin tekrarı geleneği, genç nesil tarihçilerin elini kolunu bağlayarak yeni sorular sorup, cevaplar önermelerine engel olmakla kalmayacak, geçmiş tasavvurumuz anlamsız malûmat yığınının cenderesinden hiçbir zaman kurtulamayacaktır.

Osmanlı-öncesi Türkiye tarihinin ilk dönemleriyle, yani Türkmenlerin göçünden hemen sonraki dönemle ilgili çalışmalara genel olarak bakıldığında, bu coğrafyada ortaya çıkmış siyasî birlikler ve bunların yapılanmaları üzerinde yeterince durulmadığı görülecektir. Bu yüzden çalışmamızla, söz konusu meselelerle ilgili yeni sorular sorup cevaplar önererek, mevcut görüşlere mütevazı bir katkı amaçlanmaktadır.

Meselâ, "Nâvekiyye Türkmenleri"nden Kutalmış oğlu Süleyman,¹² "devlet kurarken" nasıl bir zihniyete sahipti? "Selçuk soyundan gelmek" bir "devlet kurmak" için yeterli miydi? Yarımada ortaya çıkan siyasî birlikler gerçekten *batuasya geleneği*'ne göre mi teşkilâtlanmıştı? Göçebe Türkmenlerin yoğunlukta olduğu ve *beg*'ler hiyerarşisinin hüküm sürdüğü bir topluluğa aldirmeden, *batuasya geleneği*'ne göre bir "devlet kurmak" mümkün müydü? Meşruiyetini göçebe Türkmenlerden mi yoksa yerleşik ahalden mi alıyordu? Eğer *batuasya geleneği*'ne göre teşkilâtlanmış ve meşruiyetini yerleşiklerden alan bir devlet idiyse, Türkmenlerin buna karşı tepkisi ne olmuştu? Şayet bu yapı *batuasya geleneği*'ne uymuyorsa Süleyman ve haleflerinin *sultan* unva-

¹¹ Moğol istilâsına kadar Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî yapısı üzerine yaptığım doktora çalışmasında (M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimâî ve İktisadî Hayat*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998), sözkonusu eksiklik bir ölçüde giderildiği için, burada o çalışmada esasları konmuş, fakat üzerinde detaylı bir şekilde durulmamış siyasî teşekküller farklı cephelerden ele alınacaktır.

¹² Sibt İbnü'l Cevzi, "Mir'âtü'z-zaman fî tarihi'l-âyan (Kayıp *Uyûnü't-tevârih*'ten Selçuklularla İlgili Bölümler)", yay. Ali Sevim, *Belgeler*, 18 (1989-1992), 256.

nını kullanmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Ayrıca yeni teşekkül etmiş bu siyasî yapıya hangi zihniyet hâkimdi? Yerleşik zihniyet mi yoksa göçebe zihniyet mi? Göçebe zihniyet hâkim idiyse, bu hâkimiyet ne zamana kadar devam etti ve ne gibi değişimler geçirdi? Selçuknâme yazarı İbn Bîbî (öl. 696/1296'dan sonra) eserinde 588/1192 öncesi olaylarına neden yer vermemişti? Gerçekten söylediği gibi daha önceki döneme dair yeterince bilgi bulamamış mı, yoksa o dönemdeki göçebe zihniyetin hâkimiyetini farketmiş, fakat yerleşik zihniyetin katı bir mensubu olduğu için kendine ulaşan bilgileri kayda değer bulmayarak eserine almamış mıydı? Bu ve bunun gibi daha cevaplanamamış pek çok soruyu sıralamak mümkündür. Bu çalışmada, 1071'in hemen akabinde oluşan siyasî birliklere genel olarak değinildikten sonra, diğerlerine nazaran uzun ömürlü olduğu, üzerinde daha çok durulduğu için, tipik hususiyetlerini de resmetmek maksadıyla, ağırlıklı olarak Selçuklu örneği üzerinde durulacak ve yeri geldikçe bu sorulara da cevap verilmeye çalışılacaktır.

İl tutmak için sürekli batıya doğru hareket eden Türkmenler, XI. yüzyılın başından itibaren de Küçük Asya'ya akınlar düzenlemeye başladı¹³. Keşif mahiyetindeki akınlar 1071 yılına kadar artarak devam etti. Bu akınlarla birlikte yarımada Türkiye ailelerden sızmalar da oldu¹⁴. Bu sızmalar 1071 Malazgirt Savaşının kazanılmasından sonra büyük bir göç dalgasına dönüştü. 1080 yılına gelindiğinde ise başınabuyruk *beg*ler idaresindeki Türkmenler yarımada nın neredeyse tamamını ele geçirmişti¹⁵.

Yerleşik ve gelenekçi ziraî bir topluma, *töre*'ci ve *pragmatist* büyük bir göçebe kitlesinin dahil olmasıyla birlikte, yarımada nın *göçebeleşme* süreci tamamlanmış oldu. Eğer bu gelenler sayıca az olmuş olsaydı, kendi dünyalarına çekilecekler, belki de zaman içerisinde yerleşiklerin arasında eriyip gideceklerdi, fakat böyle olmadı. Çünkü yarımada, yerleşik nüfusun eritebileceğinin çok üzerinde bir Türkmen kitlesinin göçüne maruz kalmıştı. Mevcut

¹³ İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, 259-274.

¹⁴ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, 36 vd; C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel; Bahaddin Yediyıldız, Ankara, 1992; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993.

¹⁵ F. M. Brosset, *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'à la XIXe siècle*, Saint-Petersburg, 1849-58, I, 346-9, 359; Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996; Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara, 1987, 155-6; Turan, *Türkiye*, 37 vd.

yapılar çok geçmeden altüst oldu¹⁶. İlk önce gayrimüslim ahali sindirildi. Küçük çaplı direnmelerle karşılaşsalar da güçsüz, itaate dünden razı ve her istediklerini yapabilecekleri bir toplum ile karşı karşıya olan Türkmenler, kendilerini bu toprakların tek hâkimi olarak görmeye, yıllarca cendere içinde yaşamanın öfkesini çıkarmaya başladılar. Bu zihniyet yarımadanın neredeyse her yerine hâkim oldu. Bizans'ın ayakta tutmaya çalıştığı merkezî, katı bürokratik yapı buna uzun süre dayanamadı ve kendiliğinden çözüldü. Kısa sürede yeni yapıların neşvünema bulabileceği uygun bir zemin oluştu. İşte bu toplumsal ve siyasi *değişim* dönemi, yani 1071-1175 arası, Türkiye Tarihi açısından yerleşiklerin sindiği, yerleşik zihniyetin hâkim konumdan mahkûm konuma geçtiği, buna karşın göçebe zihniyetin hâkim olduğu, İbn Haldun'un tabiriyle "bedevîlik/bedâvet", başka bir ifadeyle de "kabilecilik/tribalism" devri olarak adlandırabilir.

Bu dönemin en belirgin hususiyeti göçebeler ve göçebelik gözden kaçtığı için, Küçük Asya'ya ilk göçlerde gelen Türklerin yerleşik mi göçebe mi olduğu meselesi tarihçiler arasında uzun süre polemik konusu olmuştur. Bazı tarihçiler, bunların hemen hepsinin göçebe olduğunu savunurken, buna karşın bazıları da yerleşiklerin çoğunlukta olduğunu iddia etmiştir¹⁷. Daha önce de belirtildiği gibi bu tartışmaların temelinde, göçebeler hakkındaki bilgi eksikliği ve yerleşiklerin onları "tekâmül etmemiş" insanlar olarak tanımlaması yatmaktadır. Çok iddialı olmamak kaydıyla, ufkumuzu genişletebilecek yeni *hipotetik* değerlendirmeler eksik bilgilerimizi ve peşin hükümlerimizi bir daha gözden geçirmemize vesile olabilir. Bunun için önce göçün niteliğine kısaca temas etmek gerekiyor: Yerleşikler gönüllü göçe hiç bir zaman meyilli değildir, yerlerini yurtlarını ancak baskıya maruz kaldıklarında terkederler. Göçebelerle yerleşiklerin birlikte göç etmeleri ise hayat tarzlarının farklılığı sebebiyle neredeyse imkânsızdır. Daha önce göçebe iken yerleşikliğe geçmiş ve baskılar karşısında tekrar göçebe hayata dönmüş aileler ancak göçebelerin göçüne katılabilirler. İç Asya'dan çıkıp batıya

¹⁶ Vryonis, *The Decline*, 69 vd.

¹⁷ Küçük Asya'ya Türk göçleri üzerine kapsamlı bir çalışma henüz yapılabilmemiş değildir. 1071 öncesi bir kenara bırakılacak olursa, 1071 sonrası Türkmen ve Türk göçü üzerine bugüne kadar birçok spekülasyon yapılmıştır. Aşağı yukarı üzerinde ittifak edilen görüş ise yarımadanın 1071'den itibaren iki büyük göç dalgasına maruz kaldığıdır. Bu göç dalgasının ilkinde daha çok göçebe ve yarıgöçebe Türkmenler, ikinci göç dalgasında ise yerleşikler gelmiştir. Bu kitlesel göçlerin XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru kesildiği tahmin edilmektedir (Polat, 58 vd.). Krş. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", ss. 567-594.

doğru hareket eden göçebe Türkler, uygun yerlerde konaklaya konaklaya yollarına devam etmişlerdir. Hatta bazı önemli şehirleri hâkimiyetleri altına alarak civarında uzun süre konuçlandıklarından yerleşikliğe meyilli unsurları, bilhassa *elit*'i yerli ahali ile kaynaşarak göçten kopmuştur. Yerleşiklerin kabul etmediği, fakir ve güçsüz büyük kitleler ise nevezuhur liderlerin peşinde göçe devam etmişlerdir. Böylece göçebeler her konuçlanmada, bünyelerindeki yerleşik hayata yatkın unsurları kaybetmiştir. Bunun en yoğun yaşandığı yer de İran coğrafyası olmuştur. Türkmen *elit*'inin önemli bir kısmı burada yerleşmiş ve ilk *kabilevî siyasî birlik* de burada teşekkül etmiştir. Yerleşikleri rahatsız eden, çoğunluğu fakir ve güçsüz zümreler ise Küçük Asya'ya sevedilmiştir. Fakat ıssız, geniş otlakların sunduğu zenginlikler ve ilk akınlar sırasında yapılan *yağma*¹⁸ sayesinde bu fakir ve güçsüz Türkmenlerin çoğu kısa

¹⁸ *Yağma* kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde *çapul* ve *talán* anlamında Farsça asıllı bir kelime olarak kaydedilmiştir (*Türkçe Sözlük*, haz. Hasan Eren; Nevzat Gözaydın; İsmail Parlatur; Talat Tekin; Hamza Zülfikar, Ankara, 1988, II, 1578). Muhammed Muin ise hazırladığı Farsça sözlükte bu kelimenin Türkçe olduğunu, bir Türk kabilesinin ismi olarak kullanıldığı gibi *talán* anlamına da geldiğini belirtmektedir (Muhammed Muin, *Ferheng-i Farisî*, Tahran, 1360 h.ş., IV, 5258). A. İnan kelimenin, etrafına baskınlar düzenleyen Yağma kabilesinin isminden geldiğini düşünmektedir. Kelimenin tarihi ise ancak XII. yüzyıla kadar götürülebilmektedir (Abdülkadir İnan, "Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1987, I, 646). Burada, etimolojik tetkiki ehline bırakarak, göçebelerin sık sık başvurduğu *yağma*'nın mahiyeti üzerinde biraz durmak gerekiyor. Tarihi metinlerdeki malûmata göre üç tür *yağma*'dan söz edilebilir; birincisi göçebelerin, üzerinde hâkimiyet kuracakları yerleşik ahaliyi sindirmek ve itaate zorlamak maksadıyla yaptığı *yağma* (*Oğuz Destanı*, haz. A. Zeki Velidi Togan, İstanbul, 1982, 27-8), ikincisi göçebelerin, büyük bir buhran ve kargaşa içine düştüğünde yaptığı *yağma* (bkz. dipnot 24) üçüncüsü ise bunu kendine iş edinmiş göçebe ailelerin yaptığı *yağma*. Her ne kadar *yağma* yerleşiklerce *talán* ve *tahrip* ile eş anlamlı ise de, çadırdan (XI. yüzyılda *kenç liyü*, hanların düğünlerinde veya bayramlarda *yağma edilmek* üzere kurulan sofraya taşınan bir *toy* (*hân-ı yağmâ/yağmalı toy*) olmasına bakılırsa, göçebe Türk toplumunda *yağma* kelimesine hiç de olumsuz bir anlam yüklenmediği görülür (İnan, "Han-ı Yağma", I, 646-8; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, 137, dipnot 3). Geçmişte kelimenin kazanmış olduğu anlamları teferruatıyla bilmemekle birlikte, anlamının bugünkünden daha geniş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Türkmen kabileleri nezdinde oldukça önemli bir yeri olan *yağmalı toy*a itibar sahibi *beg*'ler davet edilirken gözden düşmüş *beg*'ler çağrılmıyordu (*Dede Korkut Kitabı*, haz. Muharrem Ergin, Ankara, 1994, I, 243-4). Anlaşılan o ki *yağma* göçebe Türklerde iç dayanışmayı kuvvetlendiren önemli bir ritüeldi. Türkmenler hakkındaki bilginiz yerleşiklerin verdikleriyle sınırlı olduğundan bu kelimenin bugünkü anlamı, yerleşiklerin bu kelimeye yüklediği anlamla sınırlı kalmıştır. Bütün bunlara ilaveten sırf yerleşiklerce yapıldığı için meşru kabul edilen, savaşta karşı tarafın canlı-cansız her şeyine el koyma yani *ganimet alma* ile göçebelerin aynı şekilde karşı tarafın canlı-cansız her şeyini zorla alması yani *yağma etmesi* arasında hiçbir fark olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Bu yüzden yerleşikleri nasıl sadece bir vasfiyla, "ganimetçi" olarak, adlandırmıyorsak, göçebeleri de tek bir vasfına bakarak

sürede zengin oldu. Göçebeler için cazibe merkezi haline gelen yarımada, bu büyük göç dalgasından sonra da, yerleşik hâkimiyetindeki yerlerde tutunamayan Türkmen kabilelerini kendine çekmeye devam etti¹⁹.

Bütün bu göstergelerin dışında, yarımada da bir süre sonra teşekkül edecek toplumsal ve kültürel yapıya bakıldığında da ilk göçlerde Küçük Asya'ya göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenlerin göç ettiği görüşünün daha kabul edilebilir olduğu görülecektir. Yerleşikler, bilhassa modern-öncesi dönemde, etnik kimliklerinden bugünküne nazaran daha çabuk sıyrıldıkları, buldukları yerlerin hayat tarzına daha kolay uyum sağladıkları için farklılıklarını da aynı hızda kaybediyorlardı. Hâlbuki göçebeler, hayat tarzları yerleşiklerle iç içe yaşamaya müsait olmadığı için, farklılıklarını koruyabilmekte ve bunu bir yerden başka bir yere büyük çaplı etkileşim ve değişime maruz kalmadan taşıyabilmekteydi. Nitekim yarımada otantik Türk dilini ve kültürünü de yerleşiklerin burun kıvrıldığı,

"yağmacı" olarak adlandıramayız. Tıpkı *ganimet almak* gibi *yağma etmek* de iktisadî ve siyasî bir anlam taşımaktaydı. Nasıl yerleşiklerin tek geçim kaynağı *ganimet* değil ise göçebelerin de tek geçim kaynağı *yağma* değildir. *Ganimet almak*, *ganimet* alan için meşru, *ganimet* alınanlar için gayrimeşru bir eylem ise ve bu *talán* anlamına geliyorsa, *yağma edenler* için de *yağma* meşru, *yağma* edilenler nazarında ise *talán* ve *tahrip* anlamına gelir. Bu hadiseye nereden bakıldığına bağlıdır. Dolayısıyla her iki tarihî kavrama da değer yüklemekten yaklaşmak gerekir. Sonuç olarak *yağma* kelimesi bu çalışmada, anlam daralmasına uğramış bugünkü Türkçedeki anlamıyla değil, tarihi bir kavram olarak daha geniş anlamda kullanılacaktır.

¹⁹ Konumuzla doğrudan ilgili olmamakla birlikte yerleşiklerin göçü meselesine gelince; şehir hayatının en parlak devirlerinden birini yaşayan Selçuklu idaresindeki İran'a varlıklı ve yönetimle uyuşabilecek yerleşik unsurlar göç ederken, *beğlik* ve *kabilevi siyasî birlik*lerin hâkim olduğu, yerleşikliğe mahsus hiçbir gücün henüz hâkimiyet kuramadığı Türkiye'ye ise İslâm dünyasındaki "kurulu düzen"e uyum sağlayamayan marjinal yerleşikler göç edecekler. Horasan civarındaki heterodoks dervişler, İslâm dünyasındaki düşüncelerinden dolayı dışlanan ilim adamları, macerayı seven tacirler ve şehirlerde işsiz güçsüz dolaşan aylaklar, Türkiye'ye göç eden ilk yerleşiklerdi (F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984, 57-8, 111-112 vd.; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, 1996, 55 vd.). Çünkü bulunduğu yere uyum sağlamış, düzenini kurmuş ve iş gücü sahibi insanların, şehir hayatının canlı bir şekilde yaşandığı bölgeler dururken, hiçbir sebep yokken nelerle karşılaşacağı belli olmayan bölgelere göç ettiği düşünmek çok iyimser bir yaklaşım olur. Dolayısıyla bu ilk göçleri Moğolların sebep olduğu ikinci göç dalgasından ayırmak gerekir, çünkü bu ikincisinde şiddet ve baskılar yüzünden kitleler hâlinde her zümreden insan batuya doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki, İran Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkması ve Selçukluların hâkimiyet sağlayıp *batıyaya devlet* yapısına geçme sürecinin başlamasından sonra Türkiye, yerleşikler için cazip hâle gelmiş ve ancak bundan sonra yerleşik unsurlar bir bir göç etmeye başlamıştır.

Halifenin "kafir" olarak vasıflandırdığı,²⁰ şehir dini İslâmın inanç formlarını özümseyememiş bu fakir "göçebe" zümreler taşımıştır. Türkiye ve Azarbecan havalisinde Türkçeyi, dilcileri bile hayrete düşürecek şekilde iyi koruyanlar da yine bu ilk göçlerde gelen kesif göçebe Türkmen topluluklarıydı. Dolayısıyla *İslâmlaşma*'dan öte bir *Türkleşme* olarak nitelendirebileceğimiz bu kültürel ve siyasî yapı, XIII. yüzyıl öncesinde şekillenmiş ve bu şekli verenler de göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenler olmuştur.

Türkmenler yarımadaya, sadece katı âdet ve *töre* anlayışıyla muhafaza edilmiş farklı bir kültürü taşımadı, aynı zamanda kendi yönetim anlayışlarını da getirdiler. Bu yüzden yarımadadaki siyasî oluşumların tamamı da ilk başlarda kabilevî niteliğini korudu. Uzun süren buhran ve mücadele döneminde *askerleşmiş* (*militarization*) Türkmen kabileleri içinden yeni yeni "kahraman"lar (*beg*'ler) çıkarmış,²¹ çevresini kollayan, *alp*'lik saikiyle mücadele edip hiçbir otoriteye boyun eğmeyen bu "kahraman"lar, ele geçirdikleri yerlerde bağımlı, bağımsız hâkimiyet alanları oluşturmuştu²². Bir süre sonra da bu hâkimiyet alanlarında, gücü göçebe ve yarıgöçebe hayat süren, *askerleşmiş* Türkmenlere dayanan *beglik*'ler oluştu. Mükrimin Halil Yinanç bunlardan ondokuz tanesini tespit edebilmiş, fakat bazılarının hâkimiyet alanlarını tespit etmekle birlikte *beg*'lerinin adını verememiştir. Yinanç ve daha sonraki tarihçilerin çalışmaları sonucunda, *beg*'leri ve bugünkü yer adlarıyla hâkimiyet alanları tespit edilmiş *beglik*'ler şunlardı: Üssü Erzurum olmak üzere, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh havzasına **Ebu'l-Kasım**, üssü Erzincan olmak üzere Gümüşhane ve Divriği bölgesine **Mengücek**, üssü Sivas olmak üzere Niksar, Tokat, Amasya, Çorum havalisine **Danişmend**, Sinop, Kastamonu ve Çankırı'ya **Karatekin**, Elbistan ve Maraş havzasına **Buldacı**, İzmir havalisine **Çaka**, Efes ve civarına **Tanrıbermiş**, üssü Harput olmak üzere Dersim, Genç ve Pötürge mıntukasına **Çubuk**, eski Bitinya havalisine Kutalmış oğlu **Süleyman**, Diyarbakır'a **Yınaloğlu İbrahim**, Siirt'e **Kızıl Aslan**, Erzen'e **Alptekin**, Ahlat ve civarına **Sökman el-Kutbî** hâkimdi²³.

²⁰ Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1987, I, 302.

²¹ Göçebe toplulukların *askerleşmesi* için bkz. Nicola Di Cosmo, "State Formation and Periodization in Inner Asian History", *Journal of World History*, X/1 (1999), 17-9.

²² Mihail (Süryani Patrik), *Vakayinâme*, çev. Hrant D. Andreasyan, (T.T.K. adına tercüme edilmiş henüz yayımlanmamıştır), 1944, 65.

²³ Bu *beglik*'ler hakkında geniş bilgi için bkz. Yinanç, *Türkiye*, 134-6; Akdes Nimet Kurat, *Çaka: İzmir ve Yakınındaki Adaların İlk Türk Hakimi*, İstanbul, 1936; F. Köprülü, "Artuk Oğulları", *İslam Ansiklopedisi*, I, ss. 617-625; A. Sevim, "Sökmen", *İslam Ansiklopedisi*, X, ss. 763-766; A. Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, 104 (1962),

Görgü şahitleri 1071 sonrasını, büyük karışıklıkların, baskı ve buhranın birlikte yaşandığı bir musibetler devri olarak kaydetmiştir. Bu durum bütün bunların müsebbibi Türkmenlerin de aslında büyük bir buhran içinde olduğunu gösteriyor. Çünkü göçebe topluluklarda yaşanan iç buhran, dışarıya daima *yağma* ve tedhiş olarak yansımaktadır²⁴. Türkmenler fakirleşmenin ve uzun zamandan beri yarımadaının sınırında sıkışıp kalmanın verdiği öfkeyle hareket ediyorlardı²⁵. Yerleşik ahalden *harac* (*tribute*) verenler itaat etmiş kabul edilerek *yağmadan* kurtulurken,²⁶ direnenlerin malları alınıyor, çocukları ve kadınları esir pazarlarına sevkediliyordu²⁷. Dışarıda böyle bir mücadeleye inderken, hâkimiyet mıntukalarını ellerinde tutabilmek kaygısıyla kendi aralarında da acımasız bir mücadele başlatmışlardı. Aslında yarımada-ya hâkim olan bu *yarıhukuksuzluk* (*semilawlessness*) olağandışı bir gelişme değil, bütün göçebe topluluklarda siyasî oluşumlar arefesinde sıkça görülen bir durumdu²⁸. Kargaşa ve buhranın sebep olduğu hercümerç ortamı Türkmenleri bir başka beklenti, başına buyruk hareket eden "kahraman"lar (*beg*'ler) içinden, parçalı ve birbirine düşmüş topluluğu derleyip

ss. 121-146; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980; Cahen, *Giriş*, 38 vd.; Cahen, *La Turquie*, 49-54; F. Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1990; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 103 vd.; Ali b. Salih el-Muhaymid, *el-Dânişmendiyân*, İskenderiye, 1994; A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, 428, 432; Gülay Ögün-Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *Belleten*, 230 (1997), ss. 67-92.

²⁴ Komnena *yağma*'nın bir "Türk âdeti" olduğunu kaydeder (Komnena, 484). Halife, Tuğrul *beg* (1040-1063)'e gönderdiği mektupta şöyle bir ifade kullanıyordu: "...Müminlerin başına kafirleri (göçebe Türkmenleri) geçirmekten çekinmelisiniz". Hiç şüphesiz bu ifade, yerleşik zihniyetin Türkmenlere bakışını yansıtmaya bakımından oldukça manidardır. İran hâkimi Tuğrul *beg* gönderdiği cevapta ise şu ifadeleri kullanır: "Ben dürüst hareket için dikkat ediyorum. Şayet yanımdaki aç kimselerden bazıları kötülük ediyorlarsa buna karşı ne yapabilirim?" (Bar Hebraeus, 302). Bu sözler, açlığın ve buhranın Türkmenleri *yağma*'ya sevkettiğinin içlerinden biri tarafından dile getirilmesidir. Yine aynı müellif Tuğrul *beg*'in Balad şehrinin yağmalanmasına mücade etmesinin gerekçesini şöyle naklediyor: "Hazinelerimizin boş olduğunu, beraberimizde olan kimselerin aç kalmak yüzünden bizi taziyet ettiklerini ve *yağmakâr*'lıktan başka bir suretle yiyecek bulmanın imkânsız olduğunu görüyorsunuz. Bu akşam gidiniz, şehrin büyük küçük ahalsini getirerek evlerinden ne almak mümkün ise hepsini alınız. Bunun üzerine Türkmenler de şehre girerek ne var ne yok *yağma* ettiler" (Bar Hebraeus, 309). İşte benzer bir durum bu kez Küçük Asya'da yaşanıyor.

²⁵ Polat, 62-4.

²⁶ *Oğuz Destanı*, 34. *Kabilevi siyasî birlik*'in (*nomadic state*) en önemli geliri içerden ve dışardan aldığı *harac* (*tribute*)'dır bkz. Di Cosmo, 24 vd.

²⁷ Brosset, 348; Mateos, 107-8; Komnena, 118, 124, 347, 440, 442, 480-1, 514-5.

²⁸ Bütün buhranlardan sonra mutlaka bir siyasî birlik teşekkül etmeye de her siyasî oluşumun öncesinde bu tür buhranlar mutlaka yaşanıyor bkz. Di Cosmo, 14-5.

toparlayacak, güçlü ve *karizmatik* lider beklentisi içine de sokmuştu. Nitekim çok geçmeden bu beklenti gerçekleşti ve Bitinya havalisinin hâkimi (*beg*'i, upkı Tuğrul *beg* gibi), Türkmenler arasında şöhret bulmuş Selçuk soyundan gelen Kutalmış oğlu Süleyman, yarımada *beg*'ler hâkimiyetinin en zayıf olduğu bir bölgede cazibe alanı oluşturup diğer *beg*'leri de *pirumus inter pares* olarak etrafında toplamayı başardı. Böylece Batı Asya'da bir *kabilevî siyasî birlik* daha teşekkül etmiş oldu²⁹.

²⁹ Kutalmış oğlu Süleyman'ın ismine ilk kez 1072'de, Alparslan'ın ölümü ve Melikşah'ın tahta geçtiği sıralarda, Fırat havzasında rastlanıyor (Sevim-Merçil, 421). 1074-75'den önce ise Bithinya havalisindedir (*Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. Ali Sevim, Ankara, 1988, 16). Süleyman'ın bu bölgedeki faaliyetleri tarihçilerin bir kısmı tarafından "devlet kurma" şeklinde algılanmıştır (Turan, *Türkiye*, 54; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 117). Hâlbuki o bu tarihlere *beglik*'ini güçlendirerek *kabilevî siyasî birlik* haline getirme mücadelesi veriyordu. Bu çalışmada Türkiye'de teşekkül eden *beglik* ve *kabilevî siyasî birlik*'lerin teşekkülüyle ilgili kesin bir tarih vermemeye özen gösterilmiştir. Bugüne kadar, yerleşiklerin kurmuş olduğu bir devletin kuruluş tarihini tespit eden gibi meseleye yaklaşan tarihçilerin Türkiye'de teşekkül eden *beglik* ve *kabilevî siyasî birlik*'lerin oluşumuyla ilgili kesin tarihler üzerinde uzlaşmamasının altında, bu siyasî birliklerin *kabilevî* niteliklerini göz önünde bulundurmamaları yatmaktadır. *Beglik*'lerin ve *kabilevî siyasî birlik*'lerin teşekkülüne dair kesin bir tarih vermek neredeyse imkânsız görünüyor. Çünkü o çağda yaşayan vak'anüvistler dahi bu konuda kesin tarihler veremiyorlar. Bu meseleyle ilgili tarihi metinlere müracaat edildiğinde müelliflerin genelde suskun kaldıkları ya da duydukları haberlere kendilerince anlamlar yükleyerek tahmini tarihler verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu malûmat, kaynak yönelimli çalışmalar yapan tarihçileri de yanılgıya sevketmektedir. O halde tarih tespitine yoğunlaşmak yerine, burada oluşan siyasî yapının niteliği üzerinde durmak daha anlamlı görünmektedir. İç Asya'daki *kabilevî* anlayış Türkmenlerle birlikte Küçük Asya'ya da taşınmıştır. Çünkü İç Asya'da *kabilevî siyasî birlik* (*tribal confederation*)'i kuran lider ve onun kabilesi diğer kabile ve liderler içinde ayrıcalıklı bir konuma yükselerek önce iç bütünlüğü sağlar ve daha sonra da dışarıda kalan kabileleri birliğe gönüllü veya zorla dahil eder. Bu liderin ölümünden sonra ise aynı soydan gelen biri onun yerini alır. Eberhard bunu *Türk tipi organizasyon* (*Turkish type of organization*) olarak tanımlar bkz. Eberhard, *Conquerors*, 116-7. Benzer özellikler, 1071'den sonra Küçük Asya'da teşekkül eden siyasî birlikler de vardır. Göçebelerin siyasî birlikler oluşturmaları ve bunların oluşum süreci oldukça karmaşıktır. Muhtelif siyasî teşekküller mevcut olmakla birlikte, genelde bunlar üç başlık altında mütalâa edilebilirler: Birincisi, göçebe toplulukların içinden bir *kabilevî siyasî birlik*'in çıkması. Buna İç Asya'da teşekkül etmiş *kabilevî siyasî birlik*'lerin bir kısmı örnek olarak gösterilebilir. İkincisi, göçebelerin ayrı bir devlet altında yaşayan yerleşikleri kendilerine tâbi kılıp *harac*'a bağlayarak siyasî birlik oluşturmaları. Buna, Batı Asya'da Moğolların oluşturduğu siyasî birlik örnek olarak verilebilir. Üçüncü olarak da göçebelerin mevcut siyasî yapıyı ortadan kaldırıp yerleşik bir topluma egdirerek orada yeni bir *kabilevî siyasî birlik* oluşturmaları ve bu siyasî birlik altında göçebelerle yerleşiklerin kısmen ayrı fakat ortak bir hayat sürmesidir. Selçukluların oluşturdukları *kabilevî siyasî birlik*'ler bu sonuncusuna örnek gösterilebilir. *Kabilevî siyasî birlik*'lerin oluşumları ve bu konudaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. *The Early State*, ed. Henri J. M. Claessen; Peter Skalnik, The Hague, 1978. Bu çalışmanın birinci ve üçüncü kısımlarının Türkçe tercümesi yapılmıştır bkz. *Erken Devlet*, der. Henri J. M. Claessen; Peter Skalnik, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 1993; Sencer Diviçioğlu,

Bu, gücünü İran'daki siyasî birliğe muhalif Türkmenlerden alan ilk *kabilevî siyasî birlik* idi. *Göçebeleşme*'nin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, bir *kabilevî siyasî birlik*'in teşekkülünden sonra, bünyedeki gayrimemnun göçebelilerin tepki olarak hâkimiyet alanının hemen dışında, başka bir *kabilevî siyasî birlik* oluşturması sıkca görülen bir durumdu ve bu kez buna Bithinya havalisinde şahit olunuyordu³⁰. Teşekkülün, Selçuklu hâkimiyetinin en zayıf olduğu batı uc'unda bir yerde ortaya çıkmış olması da bu görüşü destekler mahiyettedir.

Konjontür de bu *siyasî birlik*'in oluşum ve gelişmesine uygundu. Nitekim Bizans imparatoru VII. Mihail (1071-1078), hemen yanı başında cereyan bu hadiselere seyirci kalmayıp, Süleyman'ın en büyük hasmı sultan Melikşâh (1072-1092) ile birlik olup, onu daha palazlanmadan ortadan kaldırebilirdi. Fakat hadiseler çok farklı gelişti. Şimdi Bizans'ın içine düştüğü karışıklıkları bir yana bırakarak, gelişmeler ve bunu hazırlayan şartlar üzerinde de biraz durmak gerekiyor.

Karizmatik bir lider olan Süleyman'ın, çevresinde olup bitenlere süratle intibak edip, önemli çıkışlar yapması onun aynı zamanda kıvrak bir zekâyâ da sahip olduğunu gösteriyor. Fakat *sultan* ünvanını alışından tutun da, Batı Asya'da cereyan eden siyasî ve dinî araçları ustaca kullanmasına kadar pek çok karmaşık hadisenin arasından sadece zekâsıyla sıyrılmış olduğunu düşünmek de oldukça güç. O hâlde hadiselerin iç yüzünü anlayabilmek için öncelikle siyasî *konjontür*'e göz atmak gerekiyor. Biraz geriye gidip, Hasan-kale savaşının sonucunda, 1049'da İran Selçukluları ile Bizans arasında yapılmış bir antlaşmaya bakılacak olursa, bu antlaşmanın oldukça önemli ipuçları ihtiva ettiği görülecektir. Savaştan yenik çıkan imparator, Bizans'ın merkezinde daha önceleri inşa edilmiş, fakat o sırada harap durumda olan camiin tamir edilmesi, Fatimî Devleti adına okunan hutbenin Bağdat Abbasi

"Türk Bütüncül Erken Devleti (İ.S. 552-744)", *Toplum ve Bilim*, 43-44 (1988), ss. 77-89; A. M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, trans. Julia Crookenden, Cambridge, New York, 1989, 228-302; S. Divitçioğlu, "Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu: Gözden Geçiriş", *Tarih ve Toplum*, 84 (1990), ss. 49-52; Di Cosmo, 8-26. İran Selçukluları başta olmak üzere Batı Asya'da kurulmuş bütün Türkî idareler *kabilevî* yapıdan neşet etmiştir. Köprülü İran'daki Selçuklu Devleti'nin "kabilevî [tribal] bir devlet"ten neşet ettiğini, Samani ve Gazneli tesiri altında, siyasî ve idarî ananeleri ile "İslâm İmparatorluğu"na dönüştüğüne ilk dikkat çekenler arasındadır (Köprülü, "Osmanlıların Etnik Menşei Meseleleri", 241). Bu siyasî birliklerin *kabilevî* bir yapı içinden neşet ettiğini Kafesoğlu da ima etmektedir bkz. Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti", 3, 14-17.

³⁰ Di Cosmo, 16.

Halifesi ve Tuğrul *beg* adına okutulması şartlarını kabul etmiş, Selçukluların talep ettiği yıllık vergiyi ödemeyi ise reddetmişti³¹. Antlaşma şartları dikkatle incelendiğinde ise olayların seyrinde iki şeyin; iki büyük dinin temsilcileri, yani İslâmı temsil ettiğini iddia eden Bağdat Halifeliği ile Hristiyanlığı temsil ettiğini iddia eden Bizans imparatoru arasındaki gizli çekişmeyle, Bağdat Halifeliğine karşı Şii Fatimî Halifeliği'nin Bizans ile yapmış olduğu ittifakın ne kadar etkin olduğu hemen farkedilecektir. Halife, müttefiki Tuğrul *beg*'e güvenerek Bizans'a, en büyük hasmı Fatimîlerin aleyhine olan şartları dayatarken, hem güç gösterisinde bulunuyor hem de Fatimîleri zayıflatmaya çalışıyordu. Aslında Tuğrul *beg* bu mücadelenin baş aktörü değildi. Çünkü Türkmenler Batı Asya'ya sadece *il* tutmak gayesiyle göçetmişler, fakat kendilerini bir anda bu karmaşık siyasî ve dinî çekişmelerin ortasında bulmuşlardı. Oldukça önemli *harac* şartının kabul edilmiş olmamasına rağmen, Tuğrul *beg*'in o anda elle tutulur bir getirisi olmayan şartlar üzerinde antlaşmaya varmış olması, onun bu antlaşmayı kendi adına değil de Halife adına yürütmüş olduğunu ortaya koyuyor. Fakat antlaşmanın Halife adına yürütülmüş olması, Tuğrul *beg*'in bu antlaşmadan hiçbir şey elde etmediği anlamına gelmiyordu. Zira maddî bir çıkarı olmasa dahi Halifelik ile Bizans arasındaki bu ince siyasî manevralara uygun davranmak onun yerleşikler nazarındaki itibarını ve gücünü artırdı. Bu başlı başına önemli bir gelişmedir. Yerleşiklerin, soyut bir zemine oturttukları ilişkiler dünyasına artık Selçuklu *elit*'i de intibak etmiştir.

Buraya kadar anlatılan hadiselerin asıl ilgi çekici yönü, benzer bir ilişkinin bir süre sonra Bizans imparatoru ile Kutalmış oğlu Süleyman arasında kurulacak olmasıdır. Nitekim XI. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Kutalmış oğlu Süleyman, Bizans merkezinin oldukça yakınındaki bölgelerde bağımsızca hareket etmeye başladı. Muhtemelen Bizans merkezinden de dikkatle izlenen, ilk bakışta aleyhte gibi görünen bu gelişmelere Bizans büyük bir tepki göstermedi. Bunu iki sebebe bağlamak mümkün, ya İran Selçuklu Devleti'ne karşı yeni bir gücün teşekkülü Bizans'ın işine geldi ve bu yüzden bir tepki göstermedi ya da iç ve dış meselelerle boğuşmaktan tepki gösterme fırsatı bulamadı. Sebep ne olursa olsun gelişmeler Kutalmış oğlu Süleyman'ın bölgedeki gücünü daha da artıracak şekilde seyretti. Doğudan Nikephoros Botaneiates, imparator VII. Mikhail'e isyan başlattı. Bunun üzerine Mikhail Kutalmış'ın oğullarından yardım istedi. Botaneiates, Süleyman ve

³¹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 49-50.

adamlarının elinden zor kurtuldu. Fakat Er-basgan'ın³² devreye girmesiyle bu defa Botaneiates'e destek verdiler. Çok geçmeden Nikephoros Botaneiates (1078-1081) istediğini elde etti ve imparator ilân edildi³³. Süleyman ile Bizans imparatorları arasındaki dostane ilişkiler böylece başlamış oldu. Bizans'ın merkezindeki taht mücadeleleri hem Süleyman'ın konumunu hem de Bizans Devleti ile olan ilişkilerini güçlendiriyordu. Çok geçmeden doğudan bu defa Nikephoros Melissenos isyan başlattı ve 1080 yılı sonunda İznik (Nikaia)'de imparatorluğunu ilân etti. Süleyman bu kez Melissenos'u destekledi. Melissenos bu iyiliğin karşılığı olarak ona muhkem surlarla çevrili önemli şehirlerin kapılarını açtı³⁴. Bunların arasında siyasi birliğin üs'sü hâline gelecek İznik de vardı³⁵. Bu başarıları onun Türkmenler nazarındaki itibarını daha da artırdı, öyle ki yeni katılm ve ilhaklarla birlikte kısa bir süre içinde Kilikya'dan Marmara denizine kadar geniş bir bölgenin tamamını hâkimiyeti altına aldı. Böylece o Bizans'ın geleneksel siyaseti içinde yerini almakla kalmadı, yarımada önemli bir güç hâline de geldi.

Selçuklu-Bizans ilişkilerinin dostluk zemininde yürümesinde Bizans imparatorlarının payı büyüktü. Göçebe Türklerin liderleriyle uzun zamandan beri içli dışlı olan imparatorlar, Türkmen *beg*'leriyle iyi ilişkiler kurarken hiç zorlanmadılar. Süleyman ve haleflerinin asıl hedefinin Bizans olmaması da bu ilişkinin ömrünü uzattı. İlk Selçuklu *sultan*'ları Bizans'a hiçbir zaman gerçek bir hasım gibi yaklaşmadılar. Kutalmış oğlu Süleyman gibi I. Kılıç Arslan'ın da Bizans ile değil de doğudaki *ildaş*'ları ile mücadele ederken ölmesi (1107) bunu açıkça ortaya koyuyor. Bizans'ın doğu siyaseti ile Süleyman'ın hâkimiyet telâkkisi örtüştüğünden, onu *sultan* olarak tanıyan ilk devletin Bizans olmasına da şaşırılmamak gerekir. Tuğrul *beg* ile Halife arasında kurulmuş olan çıkar ilişkisinin bir benzeri Süleyman ile Bizans arasında kuruldu.

³² Süleyman ile Botaneiates arasındaki ilişkinin asıl mimarı, Alp Arslan (1063-1072) ile arası açılınca Bizans'a ilüca eden (1069/1070) ve Bizans Devleti'ndeki iç çekişmelere karışan Er-basgan (Krisokulos) idi. Er-basgan hakkında daha geniş bilgi için bkz. E. Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 5-9 Eylül 1990, Ankara, 1994, II, 709-11.

³³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1991, 322; Cahen, *La Turquie*, 13.

³⁴ Sevim ve Merçil, Melissenos'un Süleyman'a yardımı karşılığında Ankara (Ankyra) ve Denizli (Laodikeia) yöresindeki şehir ve kaleleri verdiği belirtilmektedir bkz. Sevim-Merçil, 423.

³⁵ Ostrogorsky, 323; Cahen, *La Turquie*, 13; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 106. Kutalmış oğlu Süleyman'ın İznik ve civarını 467/1074-75'de ele geçirdiğine dair de bir rivayet vardır (*Azimi Tarihi*, 16).

Fakat Süleyman bununla da yetinmeyip bir adım daha atarak, Bağdat'a karşı Mısır'daki Şii Fatimî Halifesi, İran Selçuklularına karşı da Şii Trablusşam Emiri ile ittifak edip *sultan* ünvanıyla, yanına *vezir*'ini de alarak hasımlarıyla mücadele etmek için doğuya doğru hareket edecektir³⁶.

Onun, asırlardır sürüp giden, artık kurumsal hâle gelmiş her türlü çıkar çatışmalarının arasından, siyaset araçlarını yerli yerinde kullanarak sıyrılmada, kaynakların *vezir* olarak zikrettiği, yerleşik geleneğin mensubu, bölgedeki siyasî dengeleri çok iyi bilen *danışman*'ı Hasan b. Tahir'in katkısını da unutmamak gerekir. Süleyman'ın Hasan b. Tahir ile ilişkiye nasıl geçtiği bilinmiyor. O, Süleyman ile iletişim kurabilmek maksadıyla Şii Fatimi Halifesi ya da Şii Trablusşam Emiri tarafından gönderilmiş olabileceği gibi, yerleşiklerle ve siyasî merkezlerle ilişkilerini düzenlemesi için bizzat Süleyman tarafından da görevlendirilmiş olabilir. Kesin olan şu ki *sultan*, siyasî birliğin en önemli üyesi bu sadık dostunu hayatının sonuna kadar yanından hiç ayırmamıştır³⁷.

Bir *danışman*'ın öncelikli görevi, *beg* veya *sultan* ile dillerini bilmediği halkı arasında iletişimi sağlamaktır. Bu görevi en iyi şekilde yerine getirebilmesi için Türkçenin yanında yerleşik halkın konuştuğu dilleri de konuşabilmesi ve hatta yazabilmesi gerekiyordu. Bu yüzden görev genellikle, ahaliyi iyi tanıyan ve Türkçe konuşabilen yerli halktan birine veriliyordu. Süleyman'ın halefleri de yerleşiklerle daha iyi ilişki kurabilmek maksadıyla bu görevi onlardan birine vermişlerdir. Küçük Asya'nın yerlisi mühtedî İhtiyarüddîn Hasan b. Gavras, uzun bir süre (1146-1189) I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1155-1192)'a *danışmanlık* yapmıştır³⁸. Hasan b. Gavras'ın danışmanlık yapmaya başladığı dönemle, Selçuklularla yerli halk arasındaki yakınlaşmanın başladığı dönem neredeyse birebir örtüşmektedir. Yerleşik geleneğin mensubu bu *danışmanlar*, Türkmenlerin oluşturdukları siyasî birliklerin her zaman vazgeçilmez bir unsuru olmuşlardır. Türkmenler Batı Asya'nın siyasî dilini onlar vasıtasıyla tanımışlardır. Başlangıçta hâkimlerle halk arasında iletişimi sağlamakla görevli olan bu *danışmanlar*, zamanla siyasî birlik içinde daha da etkin hâle gelerek, göçebe geleneğin hakimiyetindeki *kabilevî siyasî*

³⁶ Sibt İbnü'l-Cevzi, 171; Cahen, *Giriş*, 28, 30; Sevim-Merçil, 421, 424.

³⁷ Turan, *Türkiye*, 75-6; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989, 120, 124, 130-1.

³⁸ C. Cahen, "Une Famille byzantine au service des seldjuquides d'asie mineure", *Polychronion Festschrift für F. Dölger*, Heidelberg, 1966, ss. 145-149.

birlik'lere yerleşiklerin ve yerleşik zihniyetin nüfuz etmesine ve idare ile yerleşik halk arasındaki gerginliği yumuşatarak da siyasi yapıdaki değişimin başlamasına ön ayak olmuşlardır.

Bu genel bakıştan sonra tekrar Kutalmış oğlu Süleyman'ın başında bulunduğu siyasi birliği incelemeye dönmek, eğer bu siyasi yapı *kabilevi* nitelikte idiye, öncelikle onun ve haleflerinin *sultan* ünvanını kullanmalarının nasıl yorumlanabileceği üzerinde durmak gerekiyor.

Bu unvana 1080'den sonra ilk kez bir Bizans kaynağında rastlanıyor. Anna Komnena, Süleyman'ın Antiokheia seferine çıkmasıyla ilgili haberleri naklederken ondan, "sultan san'ını takınmış Emir Süleyman" olarak bahseder³⁹. Müellifin ifadeleri diğer gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, Süleyman'ın *sultan* ünvanını kendiliğinden benimsediği, doğuya sefere çıkmadan önce kullanmaya başlamasının bir tesadüf olmadığı, çünkü onun bu ünvanı bir meydan okuma aracı olarak gördüğü daha iyi anlaşılacaktır⁴⁰. Bu

³⁹ Komnena, 124; Cahen, *Giriş*, 36. Selçuklu *beg*leri kendilerini *sultan* olarak tanımladıkları için bu çalışmada ünvan onların kullandığı şekilde kullanılmış ve bu özel kullanımı vurgulamak için de italik olarak yazılmıştır.

⁴⁰ Cahen, *melik* ve *sultan* gibi ünvanların sık sık biri birinin yerine kullanıldığını ve karıştırıldığını, hatta bu yanlış kullanıma sadece Türkiye'de değil başka yerlerde de rastlandığını; Nureddin için de *melik* ünvanının kullanıldığını belirtmiştir (Cahen, *La Turquie*, 179). Üstelik bu ünvan sanıldığı gibi sadece yerleşik devletin başındaki kişiye verilen bir ünvan değildi. *Uc* bölgelerinde Bizans'a karşı mücadele eden Türk *beg*'lerine, daha Abbasiler zamanında *emir*, *melik* ve hatta *sultan* ünvanlarının verildiği bilinmektedir bkz. Yinanç, *Türkiye*, 21. Aslında İslâm kaynaklarının gözüyle bakıldığında, *uc*'da Haçlılara karşı mücadele eden herkes, her ne için savaşıyor olursa olsun, zihinlerinde "cihad" fikri ile yoğrulmuş Müslüman müelliflerin nazarında en üst ünvanlara lâyıktı. Hatta Müslüman müverrihler Selçuklu *sultan*'ları için bu ünvanı daha önce değil de Selçukluların Haçlılarla mücadeleye giriştiği XII. yüzyıldan itibaren kullanmaları (Cahen, *Giriş*, 36, dipnot 71), da tesadüf değildir. Devrin müverrihleri buradaki *devlet*'i ve onun *sultan*'ını görmek istedikleri şekilde görmüşler ve bu bakış açısı bugünkü tarihçilerin bakış açısını da belirlemiştir. Sultanlık tartışmaları için bkz. Turan, *Türkiye*, 64; Cahen, *Giriş*, 36. Geçmişte temel islahalara farklı anlamlar yükleme veya yanlış kullanımına dair örnekler bununla sınırlı olmayıp daha başka örnekler de mevcuttur. Nitekim 1175'den itibaren İslâmî sikkeler örnek alınarak darbedilmeye başlanan *dirhem* ve *dinar*'larda bu islahalar birbirine karıştırılmış, yaklaşık 580/1184-5'den 613/1216-7'ye kadar *dirhem*'e *dinar* *dinar*'a *dirhem* denmiş olabilir (Raymond J. Hebert, "The Metrology of the Coinage of the Seljuqs of Rum", *Res Orientales*, 2 (1990), 155. İsmail Galip bunun hatadan kaynaklandığını belirtir (İsmail Galip, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye*, Ankara, 1971, 4, 7). Antik dönemde *denarius* gümüş sikke için de kullanılan bir tabirdi (Charlton T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1993, 545). İslâmî formda darbedilmiş olmakla birlikte, bu sikkelerin yerel tabirlerle adlandırılmış olabileceği gibi bu tabirler birbirine karıştırılmış da olabilir. Buna henüz bir açıklama getirilebilmiş değildir.

meydan okumayı, bir başka unvanla değil de ısrarla *sultan* unvanıyla yapmış olması da oldukça manidardır. İçinden çıktığı toplumun dilini değil de Batı Asya'nın siyasî dilini seçmesi, Selçuklu *elit*'inin zahiren de olsa Batı Asya *hāvāssı*'nın bir parçası olmaya daha baştan hazır olduğunu gösterir. Fakat bu hızlı uyum kabiliyetine, *sultan* ünvanını kullanmalarına, yanlarında *vezir* ünvanıyla yardımcıları bulundurmalarına ve kendi adlarına sikkeler darbettirmelerine bakarak, bu siyasî birlikleri, *batıasya geleneği*'ne göre teşkilatlanmış birer "devlet" olarak görmek cevaplanamayacak yeni sorular gündeme getirir. Çünkü *batıasya devlet geleneği*'nde *sultan*, kurumsallaşmış, bürokratik bir siyasî yapı üzerinde oturur. Şayet 1175 öncesinde yarımadada böyle bir yapı var idiye, buna dair hiçbir malûmatın bize ulaşmamış olmasını sadece kaynakların yetersizliğine bağlamak tatmin edici bir açıklama olamaz⁴¹. O hâlde Süleyman ve haleflerinin, *batıasya geleneği*'ne has ünvan ve simgeleri kullanmakta ısrarcı olmalarını, 1175'lere kadar dışa yönelik bir meydan okuma, güç gösterisi ve siyasî bir mesaj olarak yorumlamak daha uygun görünmektedir. I. Kılıç Arslan Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar ile savaşmaya karar verdiğinde *sultan* ünvanını kullanmıştı⁴². I. Mesud, bir yüzünde tamamen geleneksel Bizans figürleri, diğer yüzünde ise sultan Sencer'in kullandığı "es-sultānu'l-muazzam" ibaresinin bulunduğu bir bakır sikke (*fels*) darbettirmişti⁴³. Onun özellikle sultan Sencer'in kullandığı ünvanın

⁴¹ Ayrıca bu devri çalışmaya başladığımda bir türlü cevabını bulamadığım "neden o devirden bize çok az belge kaldı" sorusuna, bugün onlara içerden bakanların dillendirdiği "göçebeler belgelere ihtiyaç duymaz ki" sözünün kısmen cevap olabileceğini düşünüyorum. Hatta XIII. yüzyılın sonlarına doğru "sultanların işlerini" kaleme alan İbn Bîbî'nin, eserini neden XII. yüzyılın sonlarından itibaren başlattığını açıklarken, "önceki dönemin olaylarının oldukça karmaşık olduğu ve haberlerin de sahih olmadığı" şeklinde mazeret ileri sürmesi de bir tesadüf değildir (İbn-i Bîbî, *El-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, haz. Adnan Sadık Erzi, Tıpkıbasım, Ankara, 1956, 11; İbn Bîbî, *El Evâmîrü'l Ala'îye fi'l-umuri'l-Ala'îye (Selçuk nama)*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, I, 29). Aslında İbn Bîbî birtakım önemli bilgilere ulaşmış olmasına rağmen, yerleşik zihniyetin mensubu olarak kafasındaki *sultan* imajıyla sözünü ettiği karanlık dönemin *sultan*'ları hakkındaki haberleri örtüştüremeyerek haberlerin sahih olmadığı zannına kapılmış olması kuvvede muhtemeldir.

⁴² Cahen, *La Turquie*, 178-9. Ünvanlar bu dönemde *batıasya devlet geleneği*'ndeki "tanrının gölgesi/ zıllullah fi'l-arz" anlamında kullanılmamıştı.

⁴³ Johann-Christoph Hinrichs, *Münzen der Seltschuken Anatoliens*, Bremen, 1992, 91. Bir yüzüne İslâmî ibare, diğer yüzünde yerel sikkelerin figürlerinin hakkedildiği diğer Türkmen *beg*'leri tarafından darbettirilen sikkeler için bkz. William F. Spengler; Wayne G. Sayles, *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, Wisconsin, 1992, I,II. Ayrıca I. Mesud'un darbettirdiği sikke için bkz. Muharrem Kesik, *Sultan I. Mesud Devri Türkiye Selçukluları Tarihi (1116-1155)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, 96.

aynını kullanması bir tesadüf değildir ve meydan okuma zihniyetinin hâlâ devam ettiğini gösterir. Bu kadar heybetli bir mesajı diğer yüzünde Bizans figürleriyle bezeli basit bir bakır sikke yoluyla iletmeye çalışması, I. Mesud'un fiilî konumu ile olmak istediği konumun çelişmesini yansıtmakla kalmıyor, *batıya geleneği*'ne has bu ünvanı henüz içselleştiremediğini de gösteriyor. II. Kılıç Arslan'a gelindiğinde ise durum biraz farklılaşmaktadır. O bu ünvanı, darbettirdiği gümüş ve altın sikkelerin dışında Konya Alâüddin Camii minber kapısına hakkettirdiği bir kitabede de kullanmıştır⁴⁴. Ünvanın, II. Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti altındaki bir mekânda, sabit bir zemin üzerine kazınmış olması, bu kullanımı öncekilerden ayırmakta ve mesajın dışarıdan çok içe, başka bir deyişle tebaaya yönelik olduğunu, kitabede geçen "...seyidi selâtin-i'l-Arap ve'l-Acem..." ifadesi ise II. Kılıç Arslan'dan itibaren Selçuklu sultanlarının "sultan" ünvanını artık içselleştirdiğini ve Batı Asya'da kullanılan anlamında kullanmaya başladıklarını ortaya koymaktadır. II. Kılıç Arslan artık burada sadece Türkmenlerin *beg*'i değil, göçebe ve yerleşik Arap ve Arap olmayan herkesin "sultan"ıdır. Ayrıca ifadeler kitabenin, *kabilevî siyasî birlik*'in en güçlü, fakat aynı zamanda büyük bir değişim geçirmeye başladığı 1175'den sonra yazılmış olma ihtimalini kuvvetlendiriyor.

Bütün bunların dışında ayrıca 1086'da Süleyman'ın ölümünden sonraki gelişmeler de bu siyasî birliğin *kabilevî* esaslar üzerine oturmuş olduğunu gözler önüne serer. Çünkü herhangi bir *kabilevî siyasî birlik*'in başındaki *karizmatik* lider öldüğünde, yeri aynı soya mensup biri tarafından doldurulmaz ise çok kırılmalı bir yapıya olan siyasî birlik hızla dağılma sürecine girer. Nitekim Süleyman'ın ölümünden sonra hemen onun yerini alacak biri çıkmadığından *kabilevî siyasî birlik* kısa sürede dağıldı ve *beg*'ler, hâkimi oldukları

⁴⁴ "...sultanu bilâdi'r-Rum ve'l-Ermen..." Detaylı bilgi için bkz. M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 5 (1962), 29; Cahen, *La Turquie*, 179. Oral, Aksaray Ulu Camii'nin minberindeki tarihsiz bir kitabeyi "...Mesud b. Kılıç Arslan..." ifadesine istinaden I. Mesud dönemine tarihlemektedir. Fakat bu kitabede başta "fi eyyâmî's-sultan..." ibaresi bulunmakla birlikte devamında "...meliku bilâdi'r-Rûm ve'l-Ermen..." ifadesi yer almaktadır (Oral, 26). Bir takım belirsizlikler sebebiyle I. Mesud'a ait olduğu varsayılan kitabenin daha detaylı bir incelemeye tâbi tutulması gerekmektedir. Fakat I. Mesud'a ait olan ibarede "melik", II. Kılıç Arslan'a ait olanda ise "sultan" ünvanının bulunması oldukça ilgi çekicidir. Uzunçarşılı Aksaray Ulu Camii minberinin Karamanoğulları devrine ait olduğunu belirtmiştir bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, 235, res. 10. I. Yine Konya'daki Alâüddin Camii minberindeki bir kitabeden bu camii ilk banisinin I. Mesud olduğu kabul edilmektedir (Oral, 29). Fakat bu kitabede ne "melik" ne de "sultan" ünvanı kullanılmıştır.

bölgelere çekilerek tekrar müstakil *beglik*'ler oluşturdular⁴⁵. Bu durumu çok iyi bilen Melikşâh dağılma sürecini hızlandırmak ve batı ucundaki hasımlarını birbirine düşürerek bertaraf etmek için bir süre Süleyman'ın oğullarını gözetim altında tuttu. Fakat I. Kılıç Arslan bir yolunu bulup, babasının hâkim olduğu bölgeye geçmeyi başardı ve dağılan *beg*'leri biraraya toplamak için tekrar mücadele etmeye başladı.

Bu arada, bir başka güçlü ve *karizmatik beg* (Danişmend?) öncülüğünde yeni bir *kabilevî siyasî birlik*'in teşekkülüne tanık oluyoruz. Danişmendlilerin ortaya çıkışı hakkında sarih bilgiler olmamakla birlikte, ailenin adı 1095'e doğru duyulmaya başlar⁴⁶. Muhtemelen Danişmend, önceleri Süleyman'a tâbi bir *beg* iken, ölümünden sonra onun *kabilevî siyasî birlik*'inden koparak önce kendi *beglik*'ini daha sonra da *kabilevî siyasî birlik*'ini oluşturdu. Böylece yarımada bir *kabilevî siyasî birlik* bünyesinden ilk kez yeni bir *kabilevî siyasî birlik* çıkmış oldu.

Dikkatle bakıldığında Selçuklular ile Danişmendlilerin toplumsal, dolayısıyla siyasî yapılanmalarının tamamen birbirine benzediği görülecektir. Her iki siyasî birlik de gücünü göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenlerden alıyordu. Yine her ikisi de hâkimiyetini, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde değil insanlar üzerine kurmuştu. Ayrıca sabit bir merkez (payitaht) fikri olmadığı için bütün *kabilevî siyasî birlik*'lerde olduğu gibi Selçuklular ve Danişmendliler de konjonktürel olarak uygun şehirleri hareket üs'sü olarak kullanmışlardır. Selçuklular ilk önce İznik'i daha sonra Konya (Ikonion)'yı ve hatta II. Kılıç Arslan Aksaray'ı,⁴⁷ benzer şekilde Danişmendliler ilk önce Sivas (Sebasteia)'ı, daha sonraları Niksar (Neokaisareia)'ı ve Malatya (Melitene)'yı üs olarak kullanmışlardır.

Danişmendliler Selçuklular tarafından mağlup edilinceye kadar, hâkimiyet mücadelesi bu iki siyasî birlik arasında devam etti. Öyleki Haçlılarla mücadele Selçukluları zayıf düşürünce hâkimiyet bir müddet Danişmendlilerin eline geçti. Hatta bir süre Selçuklular da onlara tâbi oldu⁴⁸. I. Mesud bağımsızlığını, ancak 1134'te Emir Gazi'nin ölümünden sonra kazanabildi⁴⁹. Selçukluların Haçlıların yerleşik düzendeki, Danişmendlilerin ise göçebe

⁴⁵ Komnena, 196-7.

⁴⁶ Cahen, *La Turquie*, 16.

⁴⁷ Turan, *Türkiye*, 233.

⁴⁸ Cahen, *La Turquie*, 16-29.

⁴⁹ Kesik, 93.

düzendeki ordusuna karşı yapmış olduğu mücadele kendine tâbi Türkmen topluluklarını askerileştirmiş, böylece ihtiyaç anında büyük bir ordu teşkil edebilecek güce ulaşmışlardı. Askerî gücün iktidar anlamına geldiği bir dönemde bu güç sayesinde hasımlarına karşı peş peşe kesin başarılar kazandı ve 1175'de Danişmendlileri, 1176'da da Bizans'ı hezimete uğrattı⁵⁰.

1071-1175 arasında Selçuklu siyasî yapısının niteliği ile ilgili çözümlemelerde diğer bir önemli husus da yarımadaadaki toplumsal yapı ile Süleyman'ın oluşturmuş olduğu siyasî birliğin yapısının uyum içinde olup olmadığıdır. Burada öncelikle Türkmen topluluklarının genel yapısına ve onların yerleşiklerle olan ilişkilerine bakmak gerekiyor.

Türkmenlerde, en küçük birim ailenin başındaki koca yani *beg*'den, en büyük *kabilevî siyasî birlik*'in başındaki *beg*'e kadar katı bir hiyerarşik yapı hâkimdir⁵¹. Bütün işler, sözlü olarak nesilden nesile aktarılan *töre*'ye göre yürütülüyordu. En küçük göçebe birliği (aile)'nden en büyüğüne kadar *töre*'nin gözetimi ve uygulanması *beg*'lere aitti⁵². Onlar için *töre* her şeyden, hatta sonradan mensubu oldukları dinin şer'i hükümlerinden bile daha önemliydi⁵³. Dış dünya ile ilişkilerini kuralsızlık ve anlık çıkarlar üzerine oturturken, kendi içlerinde ise *töre*'nin belirlediği tavizsiz, katı kurallar geçerliydi. Düşman algılamaları da yerleşiklerinkine benzemiyordu. Aileler çocuklarına silâh kullanmasını öğretse de sanılanın aksine onları asla birer sa-

⁵⁰ M. H. Yinanç, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi*, III, ss. 468-479; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 253-60; Abdülkerim Özeydin-M. Baha Tanman, "Danişmendliler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VIII, 469-477; el-Muhaymid, 36.

⁵¹ "Eğer birisi *beg*'e saygısızlık gösterirse, *beg* hiddetlenir, baş keser, damar deler, kan emer ve içerdi" (Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara, 1991, II, 297).

⁵² *Beg*'in topluluk içindeki her türlü hadiseden haberdar olması gerekiyordu (Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lûgat'it-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1992, I, 227). *Beg* isterse işlenen suçtu cezalandırır isterse bağışlardı (Kaşgarlı, II, 75). Bir Türkmen *beg*'i olan Belek Gerger'i ele geçirdiğinde fakir bir yerli adamın yiyeceğini alan Türkmeni kazığa oturtarak ağır bir şekilde cezalandırmıştı ("Anonymous Syriac Chronicle", trans. A. S. Tritton, *Journal of Royal Asiatic Society*, January, ss. 69-101; April, ss. 273-305).

⁵³ A. İnan, "Yas, Töre-Türe ve Şeriat", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1991, II, ss. 222-228. Yerleşikler için sorgulanması dahi mümkün olmayan dinî emirler karşısında, Türkmenlerin kayıtsız tavırları ve buna karşılık şer'i hükümlerle çatışma dahi *töre*'lerinden kopamamaları, yerleşikler için anlaşılabilir bir tutumdur. Bu yüzden Batı Asya'daki Türkmenler, sünni Müslümanlardan daima tepki almış, dinsiz olmakla itham edilmişlerdir. Hâlbuki *kitabî gelenek*'e mensup Sünni Müslümanlarla, *sözlü gelenek*'e bağlı Türkmenler arasındaki çekişmeler farklı hayat tarzına ve zihni yapıya sahip olmalarından kaynaklanıyordu ve bilinç düzeyindeki bu farklılık meseleleri çözümsüzleştiriyordu.

vaşçı olarak yetiştirmiyordu⁵⁴. Bu yüzden de ne saldırı ne de savunma amaçlı daimî bir orduya sahip değillerdi. Zorlanmadıkça ve buhran içine düşmedikçe, çatışma yerine bulunduğu ortama hızla uyum sağlama eğilimindeydiler. Onlar bu geleneksel hayat tarzlarıyla birlikte âdet ve töre'lerine sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Dolayısıyla yarımadaadaki kaotik fakat kendi içinde anlamlı yapı ve zihniyet baskın olduğu için burada teşekkül eden siyasî yapılara da biçim verdi.

Bu uzlaşmacı insanlar zaman içersinde yerleşik ahaliyle de iyi ilişkiler kurdular. Ahali ilk akınların şokunu üzerinden atıp sular durulunca, bu kaotik yapının çok da kötü olmadığını, yeni hâkimlerin sandıkları gibi "tanrının bir cezası" değil, bilakis eski efendilerinin baskı ve zulmünü bertaraf eden "kurtarıcılar" olarak görmeye başladılar. Türkmenler ile kurdukları ticarî ve hısımlık ilişkileri sayesinde yarımada bir *ortak hayat* (*symbiosis*) teşekkül etti. Öyle ki Türkmenlerin en kesif olduğu Selçuklu-Bizans sınırı, yani *uc* bölgesinde yaşayan gayrimüslim ahaliyi imparator kendi topraklarına götürmek istediğinde, onlar hâllerinden memnun olduklarını iletmişler, imparator bunda ısrar edince de direnmişlerdir⁵⁵. Bu sürecin ne zaman başladığını bilmek mümkün değil, fakat bir süre sonra, otorite boşluğunun bulunduğu *uc*'lara sevk edilen asi Türkmenlerin baskıları dışında, şikâyetlerin genelde azaldığı dikkati çekmektedir. Bunun birçok sebebi vardı: Her şeyden önce *ademimerkeziyetçi* bir yapı oluşmuş ve ahaliden büyük paralar çeken mekanizma ortadan kalkmıştı. Muhtemelen daha önce ödedikleri vergilerle kıyaslandığında cüz'i denilebilecek bir *harac* karşılığında hürriyetlerine kavuşmakla kalmıyor, aynı zamanda canlarını da güvence altına almış oluyorlardı. *Yağma*'yı terkedip tabii hayatlarına dönen *beg*'ler ise, *harac* kaynağı yerleşiklere "altın yumurtlayan tavuk" gözüyle baktıkları için, onlara zarar gelmemesi için ellerinden geleni yapıyor ve Türkmenlerin baskılarını önlemeye çalışıyorlardı. Çünkü sayesinde kısa sürede zenginleşip itibar ve güç kazandıkları bu kaynağın yok olması asla işlerine gelmiyordu. Gelen *harac*'ın bir kısmını âdete uyup kendi dünyasına dönmüş sıradan Türkmenlere *üleştirirken* bir taşla iki kuş vuruyorlardı. Bu yolla çevresindekilere, göstermelik

⁵⁴ Di Cosmo, 17. Uzun süren buhran dönemi göçebe fertleri askerileştirirken buhran döneminin sona ermesiyle birlikte bu süreç tersine işler, fakat dış dünyaya karşı tabii mücadele yeteneklerini hiçbir zaman kaybetmezler.

⁵⁵ John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, trans. Charles M. Brand, New York, 1976, 26; Niketas Choniates, *O City of Byzantium*, trans. Harry J. Magoulias, Detroit, 1984, 22.

de olsa, hâlâ hamisi olduğu mesajını verirken, öte yandan onlardan aldığı destekle de merkez ve yerleşik ahali karşısında konumunu güçlendiriyordu⁵⁶. Merkeze karşı yükümlülüklerini, çağrıldıklarında maiyetindeki Türkmenlerin başına geçip orduya katularak, yerleşiklere karşı ise aldığı *harac*'ın karşılığında onları içerden ve dışardan gelecek her türlü tehlikeye karşı koruyarak yerine getiriyorlardı.

Göçebe hâkimler ile yerleşikler arasındaki bu yakınlaşma yerleşiklerin önemini artırmakla kalmadı hem siyasî birliklerin içine yerleşiklerin sızmasını hem de Selçuklu *elîu*'nin değişimini ve böylece de *ildaş*'larına yabancılaşma sürecini hızlandırdı⁵⁷. Siyasî birliğin sağlandığı, iç ve dış çekişmelerin sona erdiği dönemlerde bu yabancılaşma daha da keskinleşecektir. Bir dönüm noktası olan 1175'den sonra yerleşik zihniyetin siyasî merkezdeki etkinliği arttıkça, sıradan Türkmenlere eskisi gibi iltifat edilmeyecek ve hatta baskı altına alma süreci başlayacaktır. Fakat bu yabancılaşma ve baskı süreci kısa vadede merkezî otoriteyi rahatlatırsa da Türkmen toplumunda buhrana ve aralarından, onların haklarını savunacak, bölünmüş topluluğu bir araya toplayacak yeni "kahraman"lar çıkmasına sebep olacaktır. İç ve dış şartların beslemesiyle de bu buhran, her şey yolunda gider gibi görünürken, anlaşılmaz şekilde, bir anda patlak veren ve önü alınamayacak hızda yayılan Türkmen destekli isyanlara dönüşecektir. Bu isyanları, *kabilevî siyasî birlik* dönemindeki Türkmen *beg*'lerinin, liderine isyan ederek müstakil bir *beglik* oluşturması veya başka bir *beg*'e veya *kabilevî siyasî birlik*'e tâbi olmasından ayırmak gerekir. Nitekim bu anlamda, bilinen en önemli isyan Babaî isyanıdır (638/1240)⁵⁸. Bu isyan yerleşik zihniyetin, yabancılaştığı, içinde serazat göçebelerin çoğunlukta olduğu kırsalı cendereye almak istemesinden kaynaklanmıştır. Güçlülük ve uzun bir sürede bastırılabilen bu isyan ve sonuçları Türkmen toplumunda izleri silinmeyen derin yaralar açmıştır.

Göçebeleşme'nin yoğun olarak yaşandığı yerlerde kabileler arası didişmeler olağandır. Siyasî birliklerin teşekkülünden sonra bu didişmeler acımasız kitallere dönüşür. Çünkü her siyasî oluşum bir süre sonra, güçlü veya güçsüz mutlaka bir muhalif zümre yaratır. Bu mücadeleler, bir siyasî birlik

⁵⁶ İbn Haldun, genel olarak göçebelerin şehirlerde yerleşip yaşayamayacaklarını, ancak içlerinden zengin olanlarının şehre intibakta güçlük çekmeyeceğini belirtir (İbn Haldun, I, 453).

⁵⁷ İbn Haldun, göçebeler arasından çıkmış "devlet adamlarının" yerleşik hayata uyum sağlarken kendilerinden önceki yerleşik hayatı taklit ettikleri tespitini yapar (İbn Haldun, I, 509).

⁵⁸ Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. A. Y. Ocak, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, 1996.

diğerlerini hâkimiyeti altına alabilecek kadar güçlendiğinde tavsar, zayıfladığında ise tekrar nükseder ve bu durum göçebe ve göçebelik önemini yitirmeye kadar sürüp gider. Mücadele dönemlerinde kabile içi *asabiyyet* güçlendiği için *beg*'ler ile avanesi arasındaki dayanışma artar ve kendine tâbi olanları istediği gibi yönlendirir. Bu dönemlerde *beg*'ler tarafından çıkarları doğrultusunda kullanılmak Türkmenleri asla rahatsız etmez. Fakat çalkantılı dönem sona erip bir zamanlar uğruna mücadele ettikleri *beg*'lerin kendilerine yabancılaşmaya başladığını hissettiklerinde ise çok sert tepkiler gösterirler. Bu durum Selçuklu hâkimiyeti öncesinde ve sonrasında yarımada yaşamıştır. Türkmenlerle Selçuklu *sultan*'ları arasındaki ciddi anlamda ilk ihtilafın ne zaman başladığı bilinmiyor, fakat ilk ihtilaflar 1162'den itibaren su yüzüne çıkmaya başlar. II. Kılıç Arslan'ın Bizans merkezini ziyareti ve imparatorla yakınlık tesis etmesi Türkmenleri rahatsız etmiş, *sultan*'ın kendilerini temsil etmediğini göstermek maksadıyla İmparatora bir temsilci heyeti göndermişlerdi. *Sultan*'a olan güvenleri büyük ölçüde sarsılmıştı ve onun imparatorla aleylerine olacak anlaşmalar yaptığını düşünüyorlardı⁵⁹. Muhalif ve gayrimemnun Türkmenler otorite dışı *uc* bölgelere doğru çekilerek diledikleri gibi hareket edebildikleri için ilk başlarda bu ve benzer ihtilaflar büyük bir infiale dönüşmedi. Zira göçebeliliğin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde huzursuz göçebe ailelerin sığınabileceği, siyasî birliğin hâkimiyet alanları dışındaki yerler, iç gerginliklerin şiddetini büyük ölçüde hafifletiyordu. Bu bölgelerin varlığı ilk bakışta siyasî birlikler açısından bir zaaf görüntüsü verse de gayrimemnun Türkmenlerin baskılarını hafifletmesi bakımından oldukça önemliydi. Fakat Selçuklular ile Türkmenler arasındaki çekişmeler hiçbir zaman tam anlamıyla sona ermedi. Nitekim 1176'da Türkmenlerle *sultan* arasında gerilim tekrar yükseldi. Türkmenlerin desteğiyle Bizans'a karşı büyük bir zafer kazanan II. Kılıç Arslan, Türkmenlerin İmparatoru öldürme isteğine şiddetle karşı çıktı ve bununla da yetinmeyip görevlendirdiği bir muhafız birliği onu güven içinde payitahtına ulaştırdı. Onun bu tutumu uzun süredir varolan *sultan* ile Türkmenler arasındaki gerginlikte bardağı taşıran son damla oldu. Çileden çıkmış Türkmenler *sultan*'ın bu tavrına büyük tepki gösterdiler⁶⁰. *İldeş*'lerinden tek istedikleri eskiden olduğu gibi kendilerinden yana tavrı almasıydı. Kimbilir belki de Çaka *beg* ile başlamış,

⁵⁹ Kinnamos, 156-8; Choniatês, 67-9.

⁶⁰ Türkmenler II. Kılıç Arslan'ın imparator ile sulh yaptığını duyunca büyük tepki göstererek küfürler yağdırmış ve onu hainlikle suçlamışlardı. Mağlup imparator *sultan*'ın görevlendirdiği nazırlar refakatinde payitahtına dönerken bu Türkmenlerin tacizine uğramıştı. *Sultan*, görevlendirdiği refakatçilerden gelişmeler hakkında bilgi istemiş onlar da bu saldırıları düzenleyenlerin "kendilerine tabi olmayan kaba, asi Türkler" olduğunu bildirmişlerdi (Mihail, 249).

fakat kısa sürede akamete uğramış bir hareketin tekrar canlanabileceğini, böylece önlerindeki son engeli de aşabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat II. Kılıç Arslan'ın da tıpkı selefleri gibi Bizans'ı, gerçek bir hasım olarak görmediğini savaştan sonraki tavırları çok iyi gösteriyordu⁶¹. Türkmenler eski *beg*'lerinin her geçen gün biraz daha kendilerinden uzaklaşmasını çaresizlik içinde seyrederken tepkileriyle de bunu hissettirmeye çalışıyorlardı. Fakat yine de 1176 ve öncesindeki tepkileri bundan sonra zuhur edecek tepkilerden ayırmak gerekir. Çünkü 1176 öncesinde büyük infiallere dönüşebilecek şartlar henüz tam anlamıyla oluşmamıştı. Türkmenler *sultan*'ın kendilerine hâlâ muhtaç olduğunu ve bu yüzden de istediklerini yaptırabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat siyasî birliğin başındakilere güvensizliği ifade eden ilk tepkiler, 1176'da hiç de yabana atılmayacak bir ihanet suçlamasına, 1189'da ise Selçuklu veziri Hasan b. Gavras'ın linç edilerek öldürülmesiyle sonuçlanacak küçük çaplı bir isyan denemesine dönüşecektir⁶².

Türkmenlerle *sultan*'lar arasındaki gerginliği sadece iç şartlar değil dış şartlar da artırıyordu. Çünkü başta Bizans merkezi olmak üzere yerleşik unsurlardan, özellikle de yarımada hâlâ varlığını sürdüren mülk sahipleri ve din adamları sıradan Türkmenlerden nefret ediyordu. Meseleye kurulu düzenleri bozulan bu insanlar nazarından bakılacak olursa pek de haksız olmadıkları görülür. Çünkü bütün çıkarları alt üst olmuştu. Bu zümre önceki düzenlerine tekrar kavuşabilmek arzusuyla devamlı Bizans imparatorları üzerinden Selçuklu *sultan*'larına Türkmenleri kontrol altına almaları için baskı yapıyorlardı⁶³. Onların dışındaki yerleşik ahali ile Türkmenler arasındaki ilişkiler kötü değildi, fakat hayat tarzlarındaki farklılıklar sebebiyle hayli kırılğan bir zemin üzerinde yürüyor, dostane ilişkilere zaman zaman gölge düşebiliyordu. Değişime pek alışık olmayan yerleşikler beklenmedik çıkışlar karşısında ne yapacaklarını bilemiyor, Türkmenlerle aralarındaki uzlaşma-

⁶¹ Nitekim savaşın hemen akabinde 1177'de doğudaki hasımları üzerine tekrar sefere çıkmıştır (Mihail, 251; Cahen, *La Turquie*, 47).

⁶² Turan, *Türkiye*, 225-6 (dipnot 62).

⁶³ Bizans imparatorları ile Selçuklu *sultan*'ları arasındaki sözlü veya yazılı bütün antlaşmaların vazgeçilmez maddesi Türkmenlerin kontrol altına alınmasıydı. İlk kez *sultan* Şâhinşah (1110-1116) ile Aleksios I (1081-1118) arasında yapılan bir antlaşmada Türkmenlerin geri çekilmesinin sözkonusu edildiği görülüyor (Komnena, 451-2; Cahen, *La Turquie*, 25). Bir zamanlar aynı istekleri Halife, Tuğrul *beg*'e iletmişti. Tuğrul *beg* de göçebe Türkmenleri Küçük Asya'ya sevk etmek zorunda kalmıştı. Fakat Türkiye Selçuklu *sultan*'ları Tuğrul *beg* kadar şanslı değildi, çünkü göçebe Türkmenlerin önünde tabii sınır deniz ve Bizans Devleti bir set oluşturuyordu. Bu yüzden *sultan*'lar yerleşiklerle göçebeler arasında bir gerginlik olduğunda, göçebe zihniyetin hâkim olduğu 1175'e kadar Türkmenlerin yanında yer almak zorunda kaldılar.

nın zaman zaman ihlâlîne bir türlü anlam veremiyorlardı. Çünkü kuraklık, sert ve uzun geçen kışlar göçebelerin fakirleşmesine, hayvanlarının telef olmasına sebep olduğundan, yiyecek temini için bir süre önce dostane ilişkiler içinde oldukları yerleşiklerin malını mülkünü *yağma*'lamak zorunda kalabiliyorlardı. Bazen aç kalan hayvanlar yerleşiklerin mülklerine zarar verebiliyordu. Bütün bunlar bir yana senede iki kez kesif göçebe kitlelerinin aynı güzergâhı takip eden göçleri yerleşiklerle olan ticareti canlandırırsa da sürüleri ekili dikili alanları tahrip edebiliyordu. Bir de Türkmenlerin arasında *yağma*'yı terketmek isteyemeyen ve yeni göçlerle birlikte sayıları bir hayli artmış buhran içinde hatırı sayılır bir zümre bu alışkanlığını hâlâ sürdürüyordu. Muhtemelen bu sorunlu zümreler, Selçukluları zor duruma düşürmek isteyen Danişmendliler tarafından da himaye ediliyordu. Bütün bunlar siyasi ilişkilere damgasını vuruyordu. Bizans imparatorları Türkmenlerden duyduğu hoşnutsuzluğu her fırsatta dile getiriyordu. Şikâyetler dönüp dolaşp Selçuklu *sultan*'larında toplanıyordu. Yarımada siyasi yapıları zor durumda bırakan oldukça kırılğan bir toplumsal yapı teşekkül etmişti. Selçuklu *sultan*'ı II. Kılıç Arslan Bizans ile yapmış olduğu bir antlaşmada, "Türkmenlere sahip çıkacağı ve onların tecavüzlerine engel olacağı" sözünü vermesine rağmen meşruiyetini onlardan aldığı için bu vaadini bir türlü yerine getiremiyor, sürekli savsaklamak zorunda kalıyordu⁶⁴. Türkmenlerin sağa sola saldırmasında Selçuklu *sultan*'larının tamamen masum olduğu da söylenemez. Çünkü onlar da çıkarları doğrultusunda ve yerine göre yerleşiklerin ve Bizans'ın aleyhine el altından Türkmenleri destekliyordu. Bu durum Bizans'ı bir hayli rahatsız ediyordu. Dönemin tarihçilerinden Niketas Selçuklu *sultan*'larını, "sözlerinde durmamakla, döneklilikle ve hukuka riayet etmeden antlaşmaları bozmakla" suçlamaktadır⁶⁵. Haçlı Seferleri ve Danişmendlilerle olan mücadeleler, kısacası iç ve dış tehlikeler karşısında Türkmenlere muhtaç olan siyasi birliğin tek mücadele aracı olan göçebelere sırt çevirmesi mümkün değildi. Bu yüzden *sultan* her iki tarafı da idare etmeye çalışıyordu. Fakat verdiği sözleri yerine getiremediğinden her geçen gün inandırıcılığını biraz daha yitiriyordu. II. Kılıç Arslan'ın bu tutumundan sadece imparator değil Türkmenler de rahatsızdı. Selçuklu *elit*'i büyük bir açmaz içine düşmüştü. Her geçen gün Selçuklu yönetimi ile Türkmenlerin ve Bizans'ın arası

⁶⁴ Kinnamos, 158.

⁶⁵ Choniatés, 67, 69-70.

biraz daha açılyordu. Gerilimin hat safhaya vardığı sırada II. Kılıç Arslan'ı içine düştüğü durumdan kurtaracak bazı gelişmeler oldu.

1174'te en güçlü hasımlarından biri olan Nüreddin Mahmud (1146-1174)'un ölümü hadiselerin seyrini bir anda değiştirerek onu doğu mücadelesinde avantajlı konuma yükseltti. Fırsatı ganimet bilerek Bizans'ın da desteğiyle 1174-75'te Danişmendlilerin üzerine yürüdü ve hâkimiyeti altındaki bölgelerin neredeyse tamamını ele geçirdi. Bu arada Yağıbasan'ın oğullarını da uc bölgesine sevketti. Bu girişimle hem onların ilerde tekrar tehlike olmalarını engelledi hem de Türkmenler tarafından sevilen bu *beg*'ler vasıtasıyla uc'larda başınabuyruk hareket eden grupları itaat altına aldı⁶⁶. Böylece Selçuklular uzun yıllar süren *kabilevî* mücadelelerden başarıyla sıyrılırken dönüşüm sürecini geciktiren acımasız çekişmelerin körükleyicisi en büyük hasmından kurtuldu. Neticede Süleyman'ın kurduğu *kabilevî siyasî birlik* ilk merkezleşme ve iç dönüşüm sürecini tamamladı, fakat çok geçmeden *batı-asya devleti*'ne dönüşüm ve bu dönüşüm sürecinin sebep olacağı sancılar başlayacaktır.

Türkiye'de teşekkül eden ilk *beglik*'lerden geriye, bu iki güçlü siyasî birliğin birbiriyle mücadelesinden istifade edip genelde bağımsız, zaman zaman da civarındaki siyasî merkezlere tâbi olarak varlığını devam ettiren birkaç *beglik* kaldı. Erzincan ve Divriği havalisinde Mengücek'in, Erzurum havalisinde Saltuk'un, Ahlat havalisinde Sökmen'in ve Hisn Keyfa ve Amid, Mardin, Harput'da üç ayrı kolu olan Artukoğulları'nın *beglik*'i varlığını bir süre daha devam ettirdi. XIII. yüzyıldan sonra da *Selçuklu Devleti* bu *beglik*'lerin bir kısmını ilhak edip bazılarını da kendine tâbi kılarak yarımadanın tamamen hâkimiyeti altına alacaktır.

⁶⁶ Turan, *Türkiye*, 205; Cahen, *La Turquie*, 44.